

Pázmány Péter: Felelet (1603)

Jegyzetek a szövegkiadáshoz

Szerkesztette Báthory Orsolya, Hargittay Emil, Budapest, Universitas, 2014, 321 l.
+ CD melléklet (Pázmány Péter Művei, 7)

Pázmány Péter műveinek kritikai kiadása újabb – immáron a hetedik – kötettel gazdagodott. Az eredetileg 1603-ban megjelent *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére* kritikai szövegkiadása 2000-ben látott napvilágot. Az e műhöz kapcsolódó, Báthory Orsolya és Hargittay Emil által szerkesztett jegyzetkötet fontosságát az alábbiakban néhány példán igyekszem bemutatni.

Elsőként azt szemléltetem, hogy miként segíti a kötet Pázmány-életmű mélyebb megismerését. Mint az Hargittay Emil tanulmánya (HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció = Pázmány Péter és kora*, szerk. H. E., Piliscsaba, PPKE BTK, 2001 [Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok, 2], 251–260) révén közismert, Pázmány számos művének gondolatait a későbbiekben beépítette a *Kalauzba*. Igaz ez a *Feleletre* is, olyannyira, hogy az (először) 1613-ban megjelent teológiai összefoglalásában számos helyen hivatkozik Pázmány – a főszövegben! – a Magyarai István által mondottakra. Példa erre Melkiadász pápa említése. „Chiudalom hogi azt mered mondani – fogalmazott Pázmány a *Feleletben* –, hogi az Romai Püspökökkel, az kik Linustul fogua Melchiádesig eltec, ti eggiet ertetec. Soha nem lattalac tegedet, de azt alitom, igen fekete abrazatu Ember vagi, akarmitis pirulas nélkül ki mondhacz. Soha meg te előtted senki ezt nem merte vala mondani [...]”. (PÁZMÁNY Péter, *Fele-*

let Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2000 [Pázmány Péter Művei], 64.) Később ez a gondolat a *Kalauzban* ekképp fogalmazódik meg a III. könyv 4. részében, a következő cím alatt: „MASIK fogása az Ujítóknak ki-rekesztetik: melyben a’ régi Sz. Atyákra, és Conciliomokra mutatnak: A tudatlan és temérdek-orczájú Tanítók, ugy-mint Magyarai István, és egyéb jó-sültek, nagyon púposkodnak, és minden bizonyág-nélkül bátran mongyák; hogy, az Első Anyaszentegyház színe, az ő pártyon volt. [...] A Romai Pápáktúl-is, kik Linus-túl-fogva Melchiades-ig Roma-ban ültek, mí (ugy-mond) el nem szakadunk; véllek egyget értünk.” (RMNy III, 1697, 163.) A kérdéssel foglalkozó szaktudósok és az érdeklődők a *Felelet*-jegyzetkötet kritikai kiadásának névmutatójában (307) Melkiadász pápa nevére keresve könnyen tájékozódhatnak a Pázmány-cáfolat vonatkozó részéről – vagyis arról, hogy pontosan hol hivatkozik erre névre a „bíboros Cicero”.

Itt kell megemlítenünk a Pázmány kritikai kiadás fontos kérdését, a kompilációk jelölésének problémáját is. Ez a kérdéskör már az *Imádságos könyv* kritikai kiadása kapcsán felmerült, s ezt követően Bogár Judit több ízben foglalkozott vele, mind Pázmány forrásai, mind az *Imádságos könyv* kapcsolódó szempontú utóéletét tanulmányozva (*Pázmány Péter Imádságos könyvének forrásai = Textológia és forráskri-*

tika: *Pázmány-kutatások 2006-ban*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006 [Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok, 6], 61–71; Uő, *Ars compilandi precatioes: Pázmány Péter imádságai és a kompiláció = Közkinccs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport, 2014 [Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 8], 73–92). Ebből a szempontból is dicsérhetjük a *Felelet* jegyzetkötetét, melynek alkotói ismertetik és értékelik (szükség esetén korrigálják) a szakirodalom eddigi eredményeit – gondolhatunk itt elsősorban Clauser Mihály tanulmányára (*Pázmány Péter írói alkotóműhelyéből*, Regnum, 1936, 142–149), melyben a szerző leírta, hogy munkapéldányában Pázmány hol hivatkozik a *Kalauzra* (abban az értelemben, hogy adott *Felelet*-rész hol található meg a *Kalauzban*), ám nem jól adta meg a két locust. A *Felelet* jegyzetkötetében megtörténik a korrekció (15–16), a pontos filológiai elemzéssel együtt – azon megjegyzéssel, hogy a kiadványban közölt jegyzetek további vizsgálatokat tesznek lehetővé. Olyannyira kedvcsinálónak bizonyult ez számomra, hogy össze is vettem a jelzett adatokat Pázmány prédikációival, és érdekes összefüggéseket találtam. „Ennek-fölötte Chrysostomus, Theodorétus és Vincentius Lirinensis, de még ti közzülletekis Vithakérus, azt mondgya, hogy az az gyümölcs, melyből megismérjük az farkasokat, nem egyéb az Szent Irásnak, hamis magyarázattyánál, mint bővebben megmutatom másutt” – olvasható a *Feleletben* (121). A következő idézet pedig a Pünkösöd utáni VII. vasárnapra írt Pázmány-prédikációból származik: „Vincentius Lirinensis, ez előt Ezer két-száz

esztendővel, tudakozot azon, Micsoda a' Juhok Gyapja, melybe öltöznek a' ragadozó Farkasok, hogy meg ne ismértessenek? Es azt mongya, [...]: hogy a' Juhok Gyapja, nem egyéb, hanem a' Proféták és Apostolok Irási, mellyeket annak a' Báránynak szöttek, a' ki el-vészi a' Világ vétkeit. A' Hamis Tanítók azért, [...] hogy a' vígyázatlan Juhokat könnyebben meg-csallyák, noha meg-tartyák a' Farkas dühösségét, de meg-cserélik ábrázattyát: és Szent Irás szavaiban, mint Gyapjában takaróznak; a' végre, hogy a' kik a' Gyapjú lágyságát érzik, a' rejtett fogak hegyességétül ne féllyenek.” (RMNy I, 1659, 823.) A *Feleletben* felmerült kérdéssel tehát Pázmány a prédikációkban is foglalkozott.

Sok esetben abban is segítséget nyújt a Pázmány kritikai kiadás – és konkrétan a jelen kötet –, hogy adatokat ad más régi magyarországi szerzők munkáihoz is. Ez – nyilvánvalóan – azért is lehetséges, mivel Pázmány jelentősége és hatása egyedülállóan mondható a korszakban, sőt a műveiből készült kompilált szövegek révén még legalább száz évig.

Ebből adódóan a *Felelethez* kapcsolódó kritikaikiadás-kötet révén mélyebben megismerhetők Káldi György prédikációi. A *Felelet* egyik kitétele a törökkel való harc igazságossága vagy igazságtalansága. Ezt a kérdést – amint azt Bitskey István is leszögezte (*Pázmány Péter prédikációja Szent Mártonról = Historicus Societatis Iesu: Szilas László Emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Bp., METEM, 2007 [METEM Könyvek, 62], 235–244) – Pázmány részletesebben kifejti a Szent Márton-napi, vitézkedésről szóló prédikációjában, amit aztán Illyés András tovább kompilál saját beszédgyűjteményében. Ugyanakkor Káldi György, akinek prédikációskötete

a Pázmány-vitairatok után, ámde a Pázmány-beszédek előtt, 1631-ben jelent meg, számos olyan kitételt fogalmazott meg, amelynek megértéséhez nagyban segítenek a Pázmány kritikai kiadás jegyzetei. Így például a Cochleus-hivatkozás azonosítása során. Vízkereszt utáni III. vasárnapra írt első prédikációjában ugyanis Káldi – Pázmányhoz hasonlóan – foglalkozik a hadakozás kérdéseivel. Ennek során jegyzi meg a következőket: „Mert, a’ mint Cochleaus írja [t. i. Lutherról] ő hitette-el a’ Német Fejedelmeket [!], hogy nem szabad a’ Török-ellen hadakozni, és azért nem segítették-meg a’ Magyarokat; noha fogadások azt tartotta, hogy megsegítik.” (RMNy II, 1509, 176.) A kritikai kiadás jegyzetkötetében Pázmány kéziratos jegyzéseinek műmutatója nyomán beazonosítható ez az 1549-es Cochleus-mű, illetve a tárgyi jegyzetekben is értékes, lényegre törő információk szerezhetők a szerzőről. A Báthory Orsolya és Hargittay Emil által szerkesztett kiadvány tehát jelentős mértékben megkönnyíti a Káldi-prédikációk kutatását is.

A *Felelet*-jegyzetkötet szélesebb perspektívát ad számos egyéb bölcsészettudományi területnek is. Magyarai István *Romlás*-könyvének és Pázmány *Feleletének* legérdekesebb vonása nyelvtörténeti szempontból, hogy Magyarinál fordul először magyar nyelven egy ún. barátlajstrom. (Ezt a kifejezést a Magyar Nyelvőr cikkírója használja 1969-ben, érdemes lenne pontosítani mibenlétét – azaz önmagában az is érdekes feladat.) Sajnos korántsem pozitív előjellel hangzanak el a szerzetesrendek nevei: „Es im addig sürgölötec, mig soc féle szerzeteket nem nemzetec, ki Augustianus, Battutus, Benedictinus, Bernardinus, Carmelita Capuchinus, Carthusianus, Coelestinus, Dominicanus,

Franciscanus, Ieronymitanus, Maturinus [...]” (RMNy II, 890, 26.) Pázmánynál e nevek közül egyedül a kapucinusoké fordul elő a *Felelet*ben: „Az Christus iuhai az idegen szauát az Romai Papat halgattac, Misset halgattac, es Halottakert imatkoztac, mind addig meg Luther az Zent Agoston, Bucerus az Zent Dama<n>kos, Pellicanus az Zent Minorita Ferencz, öcolampadius az Zent Brigitta, Martyr az Cartusiánus, Ochinus az Capucinus Zerzetibül ki nem ugranac [...]” (54). Mindez azért érdekes, mert *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 1970-es kötetébe ezek az adatok még nem kerültek be, vagyis nem mellékes megjegyeznünk, hogy a TESz-ben 1750-re datált *kapucinus* szó már a 17. század elején szerepelt magyar nyelvű szövegben. Mint az a kritikai kiadás jegyzetapparátusából kiderül, a fenti hivatkozás tekintetében Frans de Costere (Costerus) jezsuita volt Pázmány forrása – akitől a magyar szerző sajnálatos módon egy tévedést is átvett, hiszen Petrus Martyr (Pietro Martire Vermigli) eredetileg ágostonos szerzetes volt és nem karthauzi. Természetesen ez a pontosítás is a jegyzetapparátusnak köszönhető. Ha a *Felelet* kritikai kiadásának vonatkozó tárgyi jegyzeteit tekintjük, pontosan meghatározható, hogy ezek a szavak milyen forrásból kerültek szókincsünkbe.

Összességében tehát a Pázmány kritikai kiadás jelen kötetének legnagyobb erényét abban látom, hogy újabb kutatásokra ösztönöz – és ehhez minden segítséget megad, akár a témával kevésbé foglalkozók számára is. Köszönet illeti Báthory Orsolya és Hargittay Emil gondos szerkesztői munkáját.

Maczák Ibolya

tudományos főmunkatárs, MTA–PPKE BILK

Knapp Éva: Martin von Cochem Magyarországon

Első rész: Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve

Zebegény, Borda Antikvárium, 2014, 119 l. (Régi Magyarországi Vallásos Nyomtatványok, 1)

Knapp Éva a 17–18. századi kegyességi kézikönyvek alapos kutatójaként kitűnő együttműködést alakított ki az utóbbi években Borda Lajos antikváriussal, aki könyvkiadói minőségében immár az ötödik olyan bibliográfiai, könyv- és kiadástörténeti kiadványt jelentette meg, amelynek Knapp volt a szerzője. (A Borda Antikvárium további tizenegy, más kutatók jegyezte könyvészettörténeti kötetet is publikált.) Knapp és Borda közös szakmai tevékenységének korábbi eredményei, akárcsak most recenzeált munka, nemcsak a könyvészeti kivitelezés minőségét, szépségét tekintve figyelemre méltók, hanem filológiai szempontból is fontosak. Ezek közül több a jelen kiadvánnyal is összefügg. Módszertanilag az *Officium Rákócziánium* (szintén Knapp által elvégzett) bibliográfiai, kiadás- és kegyességtörténeti feltárása tekinthető e munka előzményének, amelyet a szerző egyéb korábbi kutatásai is előkészítettek. Elsősorban a társulati imakönyvekről szóló monográfiája (*Pietás és literatura: Irodalomkinálat és művelődési program barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001), szorosabban a *Len kötelecske* című kordás társulati imakönyv kiadástörténetét feldolgozó munkája tekinthető a mostani kötetben összegzett kutatás közvetlen előkészítésének.

A kutatás, illetve a szerzői és kiadói együttműködés kontinuitása mellett az is megjegyzendő, hogy Knapp Éva je-

len könyve egyszerre egy bibliográfiai sorozat indító kötete; erről Borda Lajos személyes hangú előszava tudósít. Nagy alázattal végzett, igen jelentős értékfeltáró és értékmentő misszió, amit a kiadó, illetve a sorozat jelenlegi és majdani munkatársai felvállalnak. Borda előszava és Knapp sorozatnyitó kötete alapján ugyanis olyan, értelmező tanulmánnyal kísért, annotációkkal ellátott bibliográfiákat várhatunk, amelyek a kegyességi irodalom töredékesen ismert kiadványait mutatják be, példányadatokkal és címlapfotókkal együtt.

Knapp Éva alapos bibliográfiai feltárása több szempontból is magasra tette a léceket a sorozat további kiadványai számára. A kísérettanulmány egy jelentős nemzetközi, s az utóbbi időben immár lassan meginduló hazai kutatási tendenciához kapcsolódik: Martin von Cochem (azaz Linus, az 1634–1712 közt élt délnémet kapucinus szerzetes) kora újkori és újkori hatástörténetét, kiadványainak népszerűségét vizsgáló feltárásokhoz. Knapp Éván kívül az utóbbi években más hazai kutatók is írtak Martin von Cochemről. Elsősorban a Szegedi Tudományegyetem vallástörténettel, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetem lelkiségtörténettel foglalkozó kutatócsoportjaihoz kötődő munkatársak publikáltak tanulmányokat a *Makula nélkül való tükörről*, amely a Pázmányon 2014-ben konferenciát rendeztek és szövegkiadás is jelent meg.

A külföldi kutatások közül most csak azt említem, hogy épp a Knapp által vizsgált Martin von Cochem-szöveg, a Nagy Szent Gertrúd és Hackeborni Szent Mechtild imádságaiból készített *Preces Gertrudiana*, azaz a *Gertrudenburg* kiadás- és hatástörténete igen fontos már évtizedek óta a nemzetközi, főképp német kutatásban. Konradin Roth Martin von Cochemmel kapcsolatos, 1980-ban lezárt bibliográfiája közel 250 tételből áll, s azóta is gyarapszik. De nemcsak a szekunder irodalom száma nő, hanem a *Gertrudenburg* Roth által számba vett 41 kiadásához képest is egyre többet ismer a szakkutató. Ráadásul legnagyobb számban éppen Knapp Éva könyve gyarapította – a magyarországi hatástörténetet eddig nem vizsgáló – nemzetközi kutatókat, nyomába érve ezzel a német mellett egy ideje már szintén jelentős cseh, szlovák és szlovén feltárásoknak.

A tanulmányban és a bibliográfiában ugyanis Knapp alaposan bemutatja a latin nyelvű *Preces Gertrudiana* valamely (1666 és 1680 közötti) kiadása magyar nyelvű átdolgozásának, fordításának eddig ismeretlen kiadástörténetét. Szemléletes stemmán, alapos érveléssel alátámasztva jeleníti meg a három különböző magyar nyelvű kiadástípus egymáshoz való viszonyát. (A *Mennyei követek* első, 1681-es nagyszombati kiadását korábban nem is vizsgálta magyar kutató; az ez alapján készült *Az két atyafi szent szüzek, Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* című imakönyv eddig ismert negyvenkét edíciójából tizennégyet Knapp mutatott be először; a *Mennyei követeket* alapul vevő, szemelvényes kiadású *Len kötelecske* kilenc számba vett edíciójából pedig egyet vizsgált elsőként Knapp.) A szerző szintén regisztrálja az egyes kiadások különbsé-

geit, valamint az elérhető példányokat is számba veszi.

Knapp meggyőzően bizonyítja, hogy Ágoston Péter, nagyszombati jezsuita prédikátor, gyóntató, a Szent Kereszt Társulat *praesese* volt a kitűnő fordítója, inkább átdolgozója Martin von Cochem könyvének, annak sajátos stílusát (*stylus humilis*) pontosan, de kreatív önállósággal követte: az egyéni szerkezeti és stíláriis változtatásokat Knapp részletesen bemutatja. (Bár egyelőre nem lehetett pontosan megállapítani, melyik konkrét latin edíciót használta forrásként Ágoston, ahogy ezt Knapp többször is hangsúlyozza, tehát a szerző által idézett 1673-as latin kiadás és a magyar szöveg összevetését nem tekintetjük teljesen lezártnak.)

Knapp Éva arra is rámutatott, hogy a *Preces Gertrudiana*-n kívül Ágoston Péter néhány más forrást is felhasznált. A fordító-átdolgozó felvette a magyar szövegébe a Szent Kereszt Társulat – korábban talán épp Ágoston által kiadott – Szent Kereszt-szolozsmájának egyik imáját, valamint ismeretlen eredetű imákat is betoldott a kötetbe. Knapp kutatásának köszönhetően immár sokkal alaposabban látjuk Ágoston Péter életművét is, amelyben jól értelmezhetőnek látszik ez a munkája. Különösen érdemes lesz újragondolni a *Mennyei követek* felől a néhány évvel korábbi (1674) Bellarmino-fordítását, a *Mennyei dicsőséget*. Arra is szükséges majd figyelni, hogy az említett munkák, illetve Ágoston és mások jegyezte, hasonló jellegű kegyességi nyomtatványok nagyszombati kiadása milyen fordítói, illetve könyvkiadói programba illeszkedett.

Knapp Éva feltáró munkája számos más továbblépési lehetőséget is kijelöl. Nemcsak újabb kiadások és példányok azonosítását könnyíti meg, hanem a ma-

gyar fordítás és a latin eredeti nyelvezetét is röviden elemezve megmutatja a misztika, illetve a „stylus humilis” nyelve közötti kapcsolatok feltárási irányát, s hozzájárul Gertrúd és Mechtild összetett magyarországi recepciójának vizsgálatához.

Bár nem csökkenti a kutatói és kiadóiküldetés jelentőségét, a bibliográfiai feltárást elvégző kötet paradox módon bizonyos könyvészeti-címleírási zavart mutat. Megtévesztő ugyanis, hogy csupán a *Régi magyarországi vallásos nyomtatványok* cím szerepel a szép könyvborítón és a gerincen, s ebből, az ott álló 1-es számmal együtt sem derül ki, hogy valójában nem e konkrét munka, hanem egy sorozat címéről van szó. Lehetséges, hogy a kiadó ezt vonzóbbnak látta, mint a talán kisebb érdeklődést kiváltó *Martin von Cochem Magyarországon* címet, amely így csupán a belső címlapon áll. Itt viszont azt nehéz értelmezni, hogy miért ezt követően áll, a könyvben vizsgált három 18. századi kegyességi munka (*Mennyei követek, Len kötelecske, Az atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*) említését megelőzően, hogy *Első rész*. A sorozat első darabjának csupán első része ez a kötet, amelyet majd egy második Martin von Cochem-kutatás is követ? Erre viszont máshol nem történik utalás.

Az említetten kívül alig akad néhány kisebb hiba és elütés a kitűnő tipográfiájú, szépen szerkesztett könyvben, s csupán egy apró következetlenség maradt benne. Az 58. jegyzetben Knapp arra a szöveg-összehasonlítási technikájára utal, melynek segítségével Martin von Cochem 1673-as *Preces Gertrudianae*-ját és az ennek forrásául szolgáló gertrúdi és mechtildi imákat (*Insinuationes divinae pietatis, seu vita et revelationes S. Gertrudis*, Parisiis, Leonard, 1662) hasonlítja össze. A jegyzet szerint

az azonosságokat aláhúzással emeli ki a szerző, noha ez a kötetben végül fettel történik. E tévesztésnek az az oka, hogy Knapp tanulmányának korábbi, még bibliográfia nélküli közlésekor (a *Studia Litteraria* 2013/3–4., *Prózai kegyességi műfajok a kora újkorban* című tematikus számában, noha ezt az előzményt a szerző nem hivatkozta) még valóban az aláhúzás volt a kiemelési mód.

Kissé meglepő eleme a kötetnek a kiadó, Borda Lajos *Befejező gondolatok* című írása, melyben kommentárokkal együtt teszi közzé egy, a Magyar Könyvszemle által nem publikált, rövid, de erősen bíráló kritikáját egy 2013-ban megjelent, a Knapp-kötet témájától teljesen eltérő tematikájú (!) bibliográfiai összeállításról. A szöveg után ráadásul az a megjegyzés áll, hogy ennek Borda általi közlése a kötet „szerzőjének egyetértése nélkül történt” (119). Ha szokatlan is a kötet zárata, az egész utószó mint bibliográfia-kritika arról a becsülendő kitarásról tanúskodik, amellyel Borda Lajos fogott neki ennek a sorozatnak. A fentebb már említett bevezetésében ugyanis azt jelezte, hogy amennyiben egy bibliográfia adatai a későbbi kutatások nyomán kiegészíthetővé válnak, az „esetlegesen fölbukkanó új tételeket mindig a [sorozat] következő kötet[e] végén fogjuk ismertetni” (9). Bár az egyes munkák tárgyától különböző kiegészítések talán kissé heterogénná teszik majd az adott köteteket, maga a mindig jobbító, gyarapító szándék jól jellemzi Borda Lajost, ahogyan egyébként Knapp Évát is. Az *Officium Rákócianum* 2000-ben megjelent, a most recenzeált munkához hasonló felépítésű feldolgozása (szaktanulmány és bibliográfia) ugyanis 11 évvel később jelentékeny könyvészeti kiegészítéseket kapott, Knapp az újonnan

megtalált tételekkel bővítette a korábbi kutatását.

Kiadó és szerző – éppen e tapasztalatok nyomán – hasonló álláspontot fogalmazott meg a most recenzeált könyvben, immár általánosságban is. Az előszóban Borda azt deklarálja, hogy szerinte a jelen kutatási helyzetben a vallásos nyomtatványok feltárása és publikálása a cél, „és ha ez, valamikor a messzi jövőben befejeződik, lehet elkezdni az adatok áttekintését és egységbe foglalását” (9). Knapp is úgy véli, hogy az áhítati irodalom egyes munkáinak hazai és nemzetközi szövegtörténetét feltáró bibliográfiák és kismonográfiák publikálásának van itt az ideje, az „elméleti megközelítés”, az imádságműfaj „európai történeti és irodalmi kapcsolatrendszerének” általános vizsgálata, „a problematika összetettsége miatt – véleményem szerint – ma még korai lenne” (11).

Magam azonban némileg másképp gondolom mindezt, s három további tanulságot is látok Martin von Cochem magyarországi recepciójának vizsgálata vagy az *Officium Rákócziánium* kiadásait számba vevő, több lépcsős kutatástörténet alapján.

Egyrészt azt, hogy ha – mint azt a nemzetközi és a hazai kutatás sok más területén is tapasztalhatjuk – még egy Knapp-féle, nagyon alapos feltárás után is újabb és újabb adatok kerülnek elő például a nyomtatott imakötetek kapcsán (a kéziratokról nem is beszélve!), amelyek akár komolyabban módosíthatják az adott munkáról korábban gondoltakat, akkor frusztrálóan távolra tolódik nemhogy egyetlen imádságoskönyv, de még inkább a kora újkori kegyességi irodalom egy-egy nagyobb területének átfogó feldolgozása. Úgy vélem, hogy a mostani kutatóknak sem csak adatokat kell gyűjteniük,

kiszolgálva a jövőbeli szerzőket. Ugyanis minden generációnak, így nekünk is szükségünk van bizonyos szintézisekre, ezek nélkül az alap kutatásokban sem könnyű továbblépni. Még akkor is kellenek az ilyen összefoglalások, ha e szintéziseket most (de inkább *mindig*) csupán töredékesen lehet megfogalmazni, s bizonyosan újra kellene majd írni, ideális esetben szintén nagyjából tíz évente, részben a folyamatosan gyarapodó bibliográfiák tapasztalataira építve. Szerencsére Knapp Éva (és néhány más kutató) mégiscsak dönt úgy időnként, hogy megáll egy-egy kilátópontnak tűnő helyen, ahonnan nézve – persze komoly filológiai munka után, azzal ötvözve – megfogalmazhat egy-egy nagyobb ívű monográfiát is a kora újkori elbeszélő egyházi irodalomról, vagy a kegyességtörténeti műfajokról.

Másrészt ugyan éppen a kiadó kérelhetetlen könyvszeretetének köszönhető többek között a recenzeált munka, illetve a most elindított bibliográfiai sorozat, és Borda Lajos hitelesen mondhatja az előszóban, hogy „a magam részéről továbbra is a nyomtatás mellett vagyok” (8), szerintem éppen az egyes tételek folyamatos gyarapodásából, a ténylegesen sosem lezárható adatgyűjtés jellegéből következik, hogy a nyomtatott bibliográfia-sorozat mellett kedvező lenne egy honlapot is fenntartani, amely egységesebbé és könnyebben kezelhetővé tenné az adatbázis állandó növekedését.

Harmadrészt: a feltáró jellegű alap kutatások kizárólagos jelenbeli célként való kitűzésének, úgy látom, van egy kockázata is. Bár egyre több kegyesség- és imádságtörténeti rész tanulmány, bibliográfia, adatbázis, illetve szövegkiadás látott napvilágot az utóbbi években, ám sajnos nem mindegyik szerzője, készítője olyan alapos

és nem annyira invenciózus, mint például Knapp Éva és néhányan mások. Gyarapodott ugyan a szakirodalom egy-egy imakönyv vagy imatípus feldolgozását vállaló munkával, de némelyikükben sajnos nem történt érdemi filológiai, könyvtörténeti, retorikai-nyelvi vagy éppen történeti antropológiai szempontokat figyelembe vevő feldolgozás. A szakirodalmat olvasva az a benyomásom, hogy a kora újkori imádság- és meditációirodalom, valamint más kegyességi műfajok szövegeit ritkábban tudják a tanulmány szerzők értelmezni, ezekről szabatosan és szakszerűen beszélni, mint például a prédikációkról.

Úgy vélem, hogy mind a bibliográfiai feltárás, mind a szöveg hagyományozódás, mind a nyelvi-retorikai elemzés, mind a teológiai, ikonográfiai, antropológiai és egyéb megközelítés akkor végezhető el legjobban,

egymást kiegészítő módon, ha a vizsgálat szorosabb vagy lazább kutatócsoporti keretben, műhelymunkában, konferencián, tanulmánykötetben stb. történik. Tapasztalatból tudjuk, hogy a több intézményhez tartozó résztvevők témaválasztásait, módszertanát és felkészültségét nem könnyű egységesíteni, a munkát pedig koordinálni. Ám ha a későbbiekben valóban jól használható és releváns adatbázisokat, bibliográfiákat, szövegkiadásokat, illetve konferenciákat és tanulmányköteteket szeretnénk látni, akkor mégiscsak szükséges lesz elgondolkodni az összehangolás szempontjainak lehetőségein. Ezért fontosak a homogén szemléletű, majdani monografikus feldolgozások rendszereinek kidolgozásai – az utóbbi években publikált imádság- és meditáció-feltárásokra, ezek között kiténtetetten Knapp Éva kutatásaira alapozva.

Fazakas Gergely Tamás
tanársegéd, Debreceni Egyetem

Dávid Gábor Csaba: „Célunk tökéletesedésünk”

A nemzetnevelő Wesselényi Miklós

Budapest, Argumentum Kiadó, 2013, 262 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 172)

Az Irodalomtörténeti Füzetek 172. kötete, Dávid Gábor Csaba munkája hiánypótló vállalkozás. A történeti kutatások az utóbbi évtizedekben nem szenteltek ugyanis kellő figyelmet a reformkor egyik legmeghatározóbb személyiségének, báró Wesselényi Miklósnak, s így Trócsányi Zsolt 1965-ben megjelent, egyébként rendkívül adatgazdag monográfiája óta viszonylag kevés új eredménnyel gazdagodott a Wesselényi-szakirodalom. Wesselényi politikai

pályája főként más történelmi személyiségekkel – Széchenyivel vagy Kölcseyvel – kapcsolatban került elő egyáltalán az utóbbi időben. Elég, ha Velkey Ferenc és Pajkossy Gábor még le nem zárt kutatásaira gondolunk: előbbi a Széchenyi-életmű új szempontokat, új megközelítési módokat érvényesítő újraolvasásával foglalkozik, utóbbi pedig a Kölcsey kritikai kiadás keretében a Wesselényi-védőbeszéd keletkezésének körülményeivel.

Ha kifejezetten a Wesselényivel foglalkozó újabb eredmények felsorolására vállalkozunk, akkor sem túlságosan hosszú a lista. Megemlíthetjük Veress Dániel 2000-ben megjelent, *Férfibú és történeti gyász: Glosszák Wesselényi Miklós életéhez, művéhez, eszmevilágához* című esszékiötét (Csíkszereda, Pallas-Akadémia), vagy az ifjabb történészgenerációhoz tartozó Priszlinger Zoltán tanulmányait (pl. *A sport mint téma Wesselényi Miklós naplójában = Arisztokrata életpályák és életviszonyok*, szerk. PAPP Klára, PÜSKI Levente, Debrecen, 2009, 129–144).

S még mindig a hiányoknál és adóságoknál maradvá: a történettudomány mindmáig tartozik az egyébként forrásokban kivételesen gazdag Wesselényi-életmű szisztematikus feltérképezésével és kritikai igényű kiadásával (gondolok itt elsősorban a naplóra, a levelezésre és a politikai beszédekre) – ezt a hiányt némileg csökkentette Venczel József 1950-ben elkészült, de csak posztumusz megjelent munkája, amely Wesselényi Miklós személyi levéltárát ismertette (VENCZEL József, *Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2002). S bár Takács Péter vezetésével egy munkacsoport már elkezdte az 1821 és 1843 között keletkezett – a kolozsvári levéltárban eredetiben, illetve az MNL OL-ban mikrofilmen őrzött – Wesselényi-napló kiadásának előkészítését, ez a vállalkozás még nem hozott átütő eredményeket. A naplóból eddig mindössze néhány részlet látott napvilágot.

Ezekhez az előzményekhez képest méltánylandó Dávid Gábor Csaba kötetének ambíciója és alapossága. Az inkább tematikus tanulmányok füzérének tekinthető könyv a szerző különböző időpontokban keletkezett, összesen hét dol-

gozata mellett a függelékben hat, kevésbé ismert, illetve eddig kiadatlan Wesselényi-szöveget is tartalmaz. A közreadott források újdonsága, hogy a báró eddig meglehetősen kevés figyelmet kapott, legtágabb értelemben vett irodalmi tevékenységét, s műveltségének eltérő rétegeit is dokumentálják. Ami a tanulmányokat illeti, azok nem elsőrendűen politikátörténeti, sokkal inkább eszmetörténeti megközelítésről tanúskodnak: a közvetlen szellemi hatások feltérképezéséről, a korabeli nyilvánosságban megjelenő párhuzamos gondolatok, szöveghelyek számbavételéről, továbbá a Wesselényi-életmű ismert és ismeretlen darabjainak kontextualizálásáról van bennük szó.

A szerző három tanulmányt szentel az 1830-as évek elején keletkezett, programadónak szánt, a cenzúra miatt végül Lipcsében megjelent – bár a kiadás helyeként Bukarestet feltüntetett – *Balítéletekről* című Wesselényi-műnek. Dávid Gábor Csaba nem önmagában a polgári átalakulás szempontjából fontos reformgondolatokra koncentrált itt, hanem a filológia eszköztárát is bevonva árnyalja a szövegre vonatkozó eddigi ismereteinket. A jórészt kiadatlan Wesselényi-levelezés segítségével pontosítja a *Balítéletekről* keletkezésének időpontját, létrejöttének körülményeit és fázisait, azt, hogy a báró kiknek a segítségét vette igénybe a mű végső formába öntésekor, kiktől szerzett adatokat, forrásértékű dokumentumokat a magyarországi és erdélyi magánjog rendszeréről és közjogi berendezkedéséről (itt mindenekelőtt Helmezy Mihály, Bertha Sándor, Bártfay László, valamint a kolozsvári jogászprofesszor, Tunyogi Csapó József nevét kell említenünk).

Dávid Gábor Csaba szerint bár kisebb-nagyobb hasonlóságot ki lehet mutatni Decsy Sámuel *Pannóniai Feniksz avagy*

hamvából feltámadott Magyar Nyelv című munkája (1790) és a *Balítéletekről* között, valódi mintának csak egy könyv tekinthető, az 1806-ban napvilágot látott, *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései Teleki Lászlónak* című írás. A szerző szerint bizonyos szempontból Balásházy János 1830-as az *Adóról és még Valami* című munkája is hatást gyakorolhatott.

Ezek az új megfigyelések nem csupán eddig figyelemre alig méltatott források bevonását jelentik a Wesselényi-szakirodalomba, hanem a báró kapcsolati hálóját is új fénybe állíthatják. Telekinek egyébként is fontos szerep jutott a fiatal báró életében – erről Dávid könyve részletesebben is beszél –, apja halála után ugyanis Wesselényi nevelését Teleki Lászlóra bízta, akivel a család rokoni kapcsolatban állt. Cserey Heléna kérésére Teleki végül a saját gyermekei számára kidolgozott, *Tanácsadás* néven ismert nevelési tervzetét küldte meg, kihagyva belőle azon részeket, amelyek kizárólag saját gyermekeire vonatkoztak, s kiegészítette a munkát egy kifejezetten Wesselényinek szóló fejezettel. Teleki emellett saját gyermekeinek nevelőjét, azt a Szabó Andrást küldte Wesselényi mellé 1810 és 1816 között, akit később a marosvásárhelyi Teleki-téka könyvtárosává nevezett ki.

Dávid Gábor Csaba a *Balítéletek* Előszavának bizonyos szövegrészeihez is megpróbál kontextust teremteni. Részletes retorikai elemzéssel későbbi szépirodalmi párhuzamokra, Vörösmarty és Petőfi műveire utal a vátesz-sors megelevenítése kapcsán, és részletesen foglalkozik „a jó hazafi bére” toposszal is. Értelmezi Wesselényi gondolatait azzal kapcsolatban, hogy miben látta a báró az idősebb és fiatalabb generáció mentalitása közötti különbséget, s miért tekintett reménységgel az ifjabb

nemzedékre. Kitér Wesselényinek a fiatalokra gyakorolt elementáris hatására is – Ormos Zsigmond például leírja, hogy pozsonyi szállásán az ágya fölött lévő képet (*Szent István a Szűz Máriával és a gyermek Jézussal*) lecserélte Wesselényi litografált képére, a *Balítéletekről* című munkáról pedig így szól: „a magyar nemzet létele óta literatúránkban az első” (ORMOS Zsigmond, *Szabadelmű levelek vagy democrat lapdacsok aristocrat görcs ellen*, s. a. r. BENKŐ Samu, Bukarest, Kriterion, 1976, 106–107). Dávid Gábor Csaba részletesen bemutatja, hogyan ragadja meg Wesselényi az előítéletek keletkezésének okait, azok mibenlétét és természetrajzát, továbbá feltételezi, hogy a báró mindezt filozófiai megalapozottságú előfeltevésekből gondolta végig, s itt egyértelműen utal az egykori nevelő, Szabó András és Döbrentei Gábor szerkesztette Erdélyi Múzeum közvetlen szellemi hatására, mindenekelőtt a Kanttól közvetített gondolatokra. Ebben az összefüggésben a szerző hosszasan ismerteti, Wesselényi hogyan vélekedett általában a régi és új melletti és elleni előítéletekről. Kitér a báró azon felismerésére is, hogy a régebbi korok nem voltak feltétlenül bölcsőbbek, sőt amennyiben a tapasztalást tekintjük a bölcsesség forrásának, úgy kétségtelenül igaz, hogy nem a régebbi korok a tapasztalatban gazdagabbak, hanem éppen a későbbi korok azok, amelyek több tapasztalattal és nagyobb bölcsességgel rendelkeznek. Wesselényi művében tehát e tekintetben jelentősen különbözik egymástól a nemzetek és az egyének fejlődése.

A politikai cselekvés lehetőségeiről, korabeli kifejezéssel élve a „reformáció” sikeréről, és a Széchenyitől egyre inkább eltérő helyzetértékeléséről Wesselényi 1831 novemberében a következőket írta barátjának: „Te hiszel a kormánynak

mint Egmont, s félek hogy hiedelmed ha rád nézve nem is, de veszélyes leszsz honunknak. Te mint eszközt akard a kormányt használni, – ugyan ez amannak Veled célja. Hogy Te érd el célodat arra Te igen gyenge vagy, s mindnyájan igen gyengék vagyunk, ama pedig igen erőss s igen okos. – Én nem hiszek, tudom, hogy nem bírok az Oraniainak előrelátó s méjj eszével, de igen szeplőtelen Lelkével s rendithetetlen akaratával. – Reformationnak sikerét egyszerre lejtendő elsülését nem reméllem, – és azon óriási munkának nem is vetem, bármi széles de még is gyenge vállaimat, – az idő fogja azt sötét méhéből világra hozni, hihetősen kinos szülési fájdalmak közt.” (*B. Wesselényi Miklós két érdekes levele gr. Széchenyinek, 1831, Történelmi Lapok, 1874/1, 30.*)

A Dávid Gábor Csaba által is idézett levélben az *Egmontra* és az *Orániai Vilmosra* való hivatkozás nyilván nem véletlen, hiszen a Kazinczy-levelezés tanúsága szerint az ifjú Wesselényi élénk érdeklődést mutatott a német drámairodalom, mindekelőtt Schiller művei, különösen a *Don Carlosban* megfogalmazott szereplehetőségek iránt. Egy 1810-es levélben Kazinczy barátságát és támogatását kérve így fogalmazott: „segítsen a Mlgs Úr engem ezen feltételemben, légyen Barátom, 's hogy ha valahogy vagy az indulatoknak, vagy a' fény hiába valóságának engednék, akkor mint Don Carlosnak Marquis Posa, szólítsa nevén az én Geniusomat, juttassa eszemben Atyámat, és esküszöm, hogy érteni fogom.” (Wesselényi Kazinczynak, Zsibó, 1810. márc. 26. = *KazLev* VII, 336.) Mire Kazinczy a következőket válaszolta: „A' Mélt. Báró Don Carlost hozza-elő. – Oh mint örvendtem én midőn ezt láttam, hallottam! De a' Terentius olvasásáról azt mondta Grotius, hogy ötet másként

olvassa a' férjfi, másként a' gyermek. Ezt mondhatni mindenről, kivált pedig Don Carlosról. Sokan azt a' munkát a' szép versek, szép némettség, szép kifejezések miatt olvassák; sokan mint a' Románt, a' szép scénák' csiklandásai miatt. De hanyadik az, a' ki a Posa beszédjeinek fontosságába behatna, a' ki meggondolná, hogy az csak a' theatrumra való, és nem a' közönséges életre, hogy Schiller azt azért festette úgy, hogy theatrális effectust csináljon, nem hogy a' köz életben is úgy lehetne bánni; sőt hogy az a' feszesség még a' theatrumon is nem használ, hanem árt. Szeretném ha a' Mélt. Báró Göthének munkáját vagy megvétetné, vagy Mélt. Cserey Farkas Urtól kölcsön kérné, 's Egmondot belőle elolvasná – egyszer olvasván, örökké fogja Egmondot, mint én az egész Göthét – 's elmélkedni akarna, hogy mit nyer ez, a' ki nem hajlik mint Egmond, 's mit az, a' ki úgy bánik mint Oranien. – Oranient Alba nem tehette a' maga ideájinak áldozatjává. Egmondot azzá tette, 's az Egmond egyenessége nem használt, az Oranien hajlósága használt a' szabadságnak.” (Kazinczy Wesselényinek, Széphalom, 1810. ápr. 26. = *Uo.*, 396.) Kazinczy itt nemcsak saját ízlésvilágát, irodalmi értékrendjét, de azon meggyőződését is közvetítette, hogy az irodalmat nem lehet, nem szabad összetéveszteni a politika világával. Orániai példájával pedig kifejezetten az ifjú Wesselényit akarta megóvni – finoman utalva az apai magatartásmintára is – a meggondolatlan, indulatoktól vezérelt, a körülményekkel és a lehetőségekkel nem számoló közéleti szerepvállalástól: „A' másik örvény az excentricitás, az exaltált ideákban való élés, a' simulni nem tudó feszesség – ah! a' nagy Wesselényi fiját ettől az örvénytől igen is féltém.” (*Uo.*, 395.) Arra inti tehát Kazinczy Wesselényit, hogy tanuljon római jellemű

anyjától szelídséget, mert a hajlíthatatlan, kompromisszumképtelen személyiség tiszteletet kelthet ugyan, de szeretet nem, s nemcsak magának, de az általa képviselt jó ügynek is árthat.

Ezen a ponton érdemes a könyv címében szereplő idézetet s annak eredeti kontextusát alaposabban is szemügyre venni. A „Czélunk tökéletesedésünk” kijelentés Wesselényinek Kazinczyhoz írt 1814-es leveléből származik. A Velencéből visszatérő Wesselényi útban hazafelé 1814. november 3. és 6. között nevelőjével, Pataki Mózessel három napot töltött Széphalmon. Kazinczy, aki éppen kilenc évvel korábban látta először Zsibón a gyermek Wesselényit, kitüntetett figyelemmel kísérte a neveltetését, testi, lelki szellemi fejlődését, csakúgy, mint később gróf Desseffy Aurélt. Kazinczy, aki 1814 novemberének végén 10. házassági évfordulóját ünnepelte, így írt a fiatal bárónak: „Miért nem valál Te ma jelen! miért nem valál Te ma közöttünk, nevelni örömeim' nagyságokat! Vissza kívántunk, mind ketten, édes barátom, 's annak emlékezete, hogy kevés napok előtt – melly hosszú idő már! – miénk voltál, hogy bírtunk, hogy Széphalom látta Wesselényit, a' Magyar ifjuság' fődíszét, a' szeretetre legméltóbb ifjút, új édességeket ad e' szép napnak. Édes barátom, a' merre te fordulsz, mindenütt látsz hódolást. Nem csuda ha azt leltél nálunk is. Én tőled, kit 9. eszt. előtt 9 esztendő s korodban láttalak, sokat vártam, 's tudtam mit kell 's mit lehet várni olly gondok után, a' millyenekkel téged nagylelkű Atyád, nagy lelkű anyád neveltek. De mind azt a' mit képzeltem, vártam, messze meghaladta a' mit benned leltem.” (Kazinczy Wesselényinek, Széphalom, 1814. nov. 11. = *KazLev* XII, 165–166.)

Erre a levélre válaszolta a báró a nevezetes sorokat: „Midőn kilentz esztendőkkal

láttál ez előtt, sok várakozásra adtam neked just; de én (így szólva,) azokat, mind felyül haladtam. – Azon 's következő éveimben igaz, hogy sokat ígértem 's annyira tull voltam koromon, hogy ha mind azon lépésekkel siethettem volna tökéletesedésem felé, oh most mely sokkal sokkal meszszebb volné. De egy ellenkező sors, Atyám halála, 's tanulásim egy Esztendeig való félbe maradása, hatalommal vetettek hátra. – Reményid bé töltjét neked, úgy látom, azon köny cseppek pecsételték meg, melyeket lelkes 's szivre ható beszédeid hozának szemeimre. – Ebből a' Szivnek ugyan láztik jósága, de mely nagy 's felséges légyen is ez, az emberi tökéleteségek közt a' többiek nélkül tsak magában, felszeg 's haszontalan rész. – Czélunk tökéletesedésünk, következés képpen mind testi, mind lelki tehetségeinket mivelnünk kell. Mely nagy mező! – Testünk ügyesítése, nem tsak mivel ez, a' tökéletesítés végett adódott nekünk; de mivel ezen résznek, mely leg előbb láttatik, ajánló volta nyit akárkinek is a' használasra Utat, fő 's tökéletes kötelességünk. – Lelkünk tökéletesítése, az az erköltsi érdemének emelése 's tehetségeink mivelése ez az a' mérték, mely meg határozza, menyire érdemelyük ezen szép nevet, Ember. – Eszünk 's tudományaink terjesztése ámbár ama nagy kötelességünknek, erköltsiségünk emelésének tsak eszközei; de olly felségesek, oly szentek, hogy ezek nélkül az élet gyászos, 's pályánk fény, 's haszon nélkül való. – Ezen Cél közönséges lévén, a' kötelességek is mindeneket egyformán nyomnak. –” (Wesselényi Kazinczynak, Zsibó, 1814. dec. 8. = *KazLev* XII, 249–250.)

Kazinczy Wesselényi látogatásáról többeknek is beszámolt különböző részletességgel, de nagyon hasonló fordulatokkal és tartalmi elemekkel (Helmeczy Mihálynak, Sipos Pálnak, Berzsényi Dánielnek, Cserey Miklósnak, gróf Gyulay Karolinának,

Rumy Károly Györgynek, gróf Dessewffy Józsefnek). csak egyetlen mozzanatot szeretnék kiemelni, ami az előzőek fényében érdekes lehet. Kazinczy megemlégette a levelekben, hogy felesége is nagyon megszerette a fiatalokat, Wesselényit Don Carloshoz, Patakit pedig Posa márkihoz hasonlította. Kazinczy ez alkalommal több levélben is használta, (pl. a Sipos Pálhoz írt levélben) a „princeps Juventutis Transylvaniae” kifejezést, amelyet először 1806-ban írt le az idősebb Wesselényihez szóló levelében a gyermekre vonatkoztatva, a következő alakban: „Princeps Juventutis hungaricae” (Legelső Magyar Ifjú). Wesselényiék látogatása, különösen pedig annak az imént említett mozzanata minden bizonnyal mély nyomokat hagyhatott az akkor hét éves Kazinczy Eugéniában, aki 89 évesen is igen pontosan emlékezett vissza rokonához, Becske Bálinthoz írt levelében anyja „névadására”, aki a Kazinczy tulajdonában lévő, illusztrált Schiller-kötet nyomán nevezte a bárót Don Carlosnak, Patakit pedig Posa márkinak. (CZIFRA Mariann, *Zseni a panteon kertjében: Kazinczy Eugénia pályája*, Századvég, Új folyam, 68[2013]/2, 59–100.)

A Wesselényi-levélben hangsúlyosan szereplő tökéletesedésnek, a keresztény perfektilitás gondolatának középpontba állítása kétségtelen érdeme Dávid Gábor Csaba könyvének, amely arra is rámutat, hogy a korszakban számos gondolati párhuzam található, mindenekelőtt Széchenyi életművében. A Széchenyi-életműben az ilyen irányú fogalomtörténeti kutatásoknak komoly szakirodalmi előzményei vannak már az 1900-as évek legelejétől, legutóbb pedig Velkey Ferenc foglalkozott a kérdéssel, s az itt ismertetett Wesselényi-féle tökéletesedés értelmezéshez igen hasonló szöveghelyekre hívta fel a figyel-

met (*A keresztény perfektilitás Széchenyi „sportemberi” motivációjában = Széchenyi mint magánember*, szerk. PELYACH István, Logod BT, h. n., 2011, 99–121): „Sem azon könyvtudós, ki testével tehetetlen, sem azon gimnaszta, ki lelkének hasznát nem tudja venni, nem tökéletes ember. Mind testi, mind lelki tehetségeknek teljes idomzatban kell kifejtve lenniük, hogy az ember a lehető legnagyobb tökéletességre emelkedhessen. A lélek úgy megkívánja az eledelt, mint a szív s a test – s az is elbágyad, elhervad anélkül.” (SZÉCHENYI István, *Hitel = Sz. I. Válogatott művei*, I, 1799–1840, szerk. SPIRA György, s. a. r. GERGELY András, Bp., Szépirodalmi, 1991, 179.)

A perfektilitás effajta értelmezésében tehát a test és a lélek egyformán fontos szerepet kapott, az önismeretre és tökéletesedésre való törekvés mind Széchenyi, mind Wesselényi emberideáljában kitüntetett szerepet játszott, s ez barátságuknak is meghatározó alapmotívuma lett. Az ebből is következő, nagyon erős teljesítmény-orientáltságban azonban Velkey szerint benne rejtett egy rendkívül erős bizonyítási kényszer is, hiszen ahogy felhívja rá a figyelmet: Wesselényinek talán kevésbé ismert személyiségjegye az önhittség és önbizalomhiány határmezsgyéjén való vergődés, amelyet feltehetően a gyermekkorától vele szemben megfogalmazott komoly, olykor túlméretezett elvárások és a korai közszereplések okoztak. (Erről Velkey Ferenc beszélt a Kazinczy-évforduló alkalmából egy debreceni előadásában részletesen, de tanulmánya mindmáig nem jelent meg nyomtatásban.) Ebben az összefüggésben nagyon inspiratív lehet Dávid Gábor Csaba munkája, amely több aspektusból is érinti Wesselényi neveltetésének körülményeit, s a fiatalembert ért lehetséges szellemi

hatásokat. Mindez kiindulópontja lehetne egy további új, társadalomtörténeti szempontokat is érvényesítő vizsgálatnak Wesselényi s általában a főként az arisztokrata családok által követett nevelési elvek és az általuk érvényesített gyakorlat terén. (E tekintetben Vaderna Gábor 2014-ben megjelent Dessewffy-monográfiája komoly támpontot jelenthet.)

Dávid nagyon lényeges kérdést érint akkor is, amikor hangsúlyozza, s külön fejezetet szentel annak, hogy Wesselényit nemcsak saját testi és szellemi fejlődése foglalkoztatta, hanem a nevelés kérdése általában is, hiszen a tökéletesedés folyamata nemcsak az egyén, de a társadalom, a nemzet életét is döntően befolyásolja: a nevelés célja nem más, mint hogy a gyermekek a hon számára hasznos polgárokká és jó hazafiakká váljanak. Mindebből következik, hogy Wesselényi szerint a tökéletesedésnek, egyfajta folyamatos megújulásra való törekvésnek kell áthatnia a nemzetek életét is. „Az emberi társaságba 's minden nemzet' polgári életébe a' tökéletesülésre hatás' erője lehel elevenséget. Ezen erőnek életműve a' mozgás. Ha ezt meggátolja a' helytállás' 's megrekesztés' súlya, mellynek csak a' felette sebes mozgást kell mérsékelnie, úgy elakad az erőmű, vagy a' mozgó nagy erő az utjában álló akadállyal együtt az egészet széttöri.” (WESSELÉNYI Miklós, *Balítéletekről*, Bukarest [= Lipcse], 1833, 9.) Wesselényi társadalomszemléletében jelen van, mint ahogy ez az idézetből is kitetszik, egy erős forradalomellenesség, a hirtelen változások, társadalmi megrázkódtatások elutasítása, a folyamatos „előrehaladás” lehetőségébe való hit. Véleménye szerint éppen a korszellemhez való alkalmazkodás az, ami a régít, a már meglévőt étellel tölti meg, s megújítva átmenti a jövő számára. Wesselényi szerint

tehát a polgárnak elsődleges felelőssége a jelen és a jövő iránt van, s ezeket nem szabad a múlt kedvéért feláldozni.

A *Balítéletekről* című műben a magyar múlt mint a külső ellenséggel való küzdelmek és a belső pártviszályok sorozata jelenik meg, s Wesselényi még a nagy királyok, I. Lajos és Mátyás uralkodását is erős kritikával illeti. Úgy vélte, a nemzet „nem élte még át fiatal éveit, nem érte el férfi esztendeit. Még ez mind előtte van” (uo., 15). A nemzetek életkora és a magyar múlt, a nemzeti történelem megítélése kapcsán Dávid Gábor Csaba számos párhuzamos szöveghelyet hoz mindenekelőtt Széchenyitől, nemkülönben Teleki Lászlótól, Decsy Sámuelről és Vedres Istvántól.

Ami pedig a *Balítéletekről*ben is szereplő nemzeti fejlődés egyes szakaszait illeti: Dávid Gábor Csaba párhuzamként hivatkozik Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című művére, mint amely a nemzetek életkorára vonatkozó herderi gondolatokat a magáévá tette. Legutóbb Takáts József vetette fel éppen Kölcsey kapcsán (*Politikai nyelvek a Nemzeti hagyományokban = Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, szerk. FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2012 [Hagyományfrissítés, 1], 39–52): nem biztos, hogy Herder közvetlen hatásával kell számolni, hiszen Kölcsey szövegéhez hasonló analógia olvasható Pápay Sámuel *A magyar irodalom esmérete* című munkájában vagy Teleki *Esdekléseiben*. Tehát Dávid Gábor Csaba és Takáts József kutatásai nyomán lehetséges, hogy Wesselényi és Kölcsey művei e tekintetben ugyanabba a diskurzusterbe léptek be, de ez nem feltétlenül egymásra tett hatásukkal magyarázható.

A *Balítéletekről* műtszemléletét Dávid fejtegetései mellett némileg árnyalja Wesselényi azon állítása, hogy az ország

polgári alkotmánya – bár kétségkívül javításra szorul – eredeti jellegét, legfontosabb alapvonásait az évszázadok viharában megőrizte. „Azon fővonások, melyek alkotmányunk’ tulajdoni, épen az újabb, világosabb kor’ sajátságai; – már első kezdetekor ’s későbbi kifejlése alatt sokakat hátrahagyva emelkedett a’ magyar polgári alkotmány’ nemes és nagy intézeteivel a’ századok’ sötéttségén felül.” (*Balítéletekről, i. m., 178.*) Ezek az eredeti jellegzetességek pedig a honfoglalás után alakultak ki, ebben az összefüggésben Wesselényi szerint a tatárjárásig terjedő időszak, majd azt követően a Mohácsig tartó századok minden nehézség ellenére is pozitívnak tekinthetők. E ponton pedig a műve ahhoz a politikai diskurzushoz kapcsolódott, amely az 1832/36-os országgyűlésen is meghatározó volt: mit is jelent a polgári alkotmány fogalma, mi tartozik annak lényegéhez, hogyan lehet a szükséges változtatásokat végrehajtani úgy, hogy az ősi alkotmány ne sérüljön?

Amikor Kölcsey a Királyi Fiscus örökösödésének eltörlése mellett szólalt fel az országgyűlésen 1834-ben, azzal érvelt, hogy ez az intézmény nem tartozik az ősi alkotmány lényegéhez, sőt a kincstár örökösödésének behozatala éppen az eredeti alkotmány megrontásának tekinthető. Ugyanez a probléma Wesselényi művében is előkerül, s ami nagyon feltűnő, hogy a *Balítéletekről* és a Kölcsey-beszéd érvelése, hivatkozási pontjai szinte teljesen egybeeszenek. Kérdés, hogy ez véletlen-e? Dávid Gábor Csaba is felhívja a figyelmet a Kölcsey–Wesselényi együttműködésre az 1830-as évek elején. Valóban, erre számos példát hozhatunk: Wesselényi kezdeményezésére született az Erdéllyel való uniót sürgető Szatmár megyei körlevél, amelyet a közgyűlés 1831. június 13-án fo-

gadott el. A köriratot az aljegyzői tisztet viselő Kölcsey szövegezte meg, de feltételezhetően a báróval együttműködve. Később, már az országgyűlésen, 1833 elején Wesselényi ismét Kölcsey segítségére sietett, mint ahogy ezt Kölcsey naplójából és a titkosrendőri jelentésekből tudjuk, hiszen az előleges sérelmekben szereplő, Erdély és Partium visszacsatolását tárgyaló pontokhoz Wesselényi szállította a „diplomatikai adatokat”, vagyis a történeti érveket az akkor már kerületi jegyzői tisztséget is betöltő Szatmár megyei követnek. Kölcsey ugyanakkor még 1831–32-ben megküldte a bárónak a rendszeres bizottsági munkákra tett észrevételeit.

Mindezeket figyelembe véve talán kijelenthetjük, hogy az említett beszéd és a *Balítéletekről* esetében sem véletlenszerű egybeesésről van szó, hiszen – tekintettel a kettőjük közt meglévő szoros barátságra – feltételezhetjük, hogy Kölcsey akár meg is ismerhette a művet még a megjelenés előtt. Ezzel is azt szerettem volna érzékeltetni, hogy Dávid Gábor Csaba elemzései és megállapításai, újszerű kérdésfelvetései a további kutatás számára rendkívül inspirálóak lehetnek, legyen szó akár a Wesselényi-szövegek újraolvasásáról, akár az életpálya különböző aspektusainak új kontextusba helyezéséről. S egyébként is: nagyon fontos lenne Wesselényi tevékenységének, gondolati háttérjének és hatásának újragondolt elemzése. Trócsányi monográfiája óta eltelt már annyi idő, hogy számos kérdést megpróbáljunk ismét feltenni vagy átfogalmazni, s ezek alapján akár az egész életművet újraolvasni.

Völgyesi Orsolya

tudományos főmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete

Ki vagyok én? Nem mondom meg...

Tanulmányok Petőfiről

Szerkesztette Szilágyi Márton, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 427 l.

Túlzás nélkül állítható, hogy a Szilágyi Márton által szerkesztett kötet azzal hoz fordulatot a Petőfi-kutatásban, hogy lát- szólag nem hoz. Nem deklarál irány- és módszerváltást, nem szakít évtizedes fo- lyamatokkal, még csak radikálisan szem- be sem helyezkedik az elmúlt évtizedek korifeusaival. És mégis mintha valamely lezáruló korszak utáni készülődés diszk- rétt ünnepélyessége hatná át. Célzás erre nemigen történik, legfeljebb a nemrég el- hunyt Kerényi Ferencet illető megrendült ragaszkodásból volna kivethető: sok okból mást és másképpen lehet, sőt kell elvégez- ni ezután.

Ebben a tekintetben akár szókimon- dóbb is lehetne a kötet. Bár lehet, hogy valóban nem ildomos kimondani: a Pető- fi-stúdiumokat 1849 nyara óta egyfolytá- ban paralizálja számos körülmény. Például a költő megrendítően korai halála akadályozta az életmű elfogultságmentes feldolgozását. A maga korában (s nagy- jából 1970 óta ismét) bizarrnak mutakozó osztályharcos, a francia forradalmat idealizáló eszméit nemcsak Arany nem osztotta, hanem szinte mindenki némi feszélyezettséggel kezelte, s a zavart az- tán csak fokozta, hogy eme világfelfo- gással maradéktalanul csak a szocialis- ta korszak azonosult. Nem is ok és alap nélkül, hiszen a Petőfit lelkesítő olvas- mányoknak, a Fiatál Németországnak, a radikalizálódó 1840-es éveknek ugyanaz a háttere, mint a *Kommunista kiáltvány*- nak. (S ehhez nem feltétlenül kell Petőfi származásában, szociális helyzetében ke-

resni magyarázatot, hiszen – rövid időre ugyan, de – e gondolkodásmód hatása alá került például Richard Wagner és sok más kortárs fiatal Európában.) A kitűnően választott kötet cím ilyesmire is utalhat: nem tudjuk máig sem, ki volt ő, milyen volt, mert sosem erre keresték a választ, hanem általa és rajta keresztül valami másra. (Még a kikezdehetetlen tudósi és emberi szintű Horváth János esetében is lehet arra gyanakodni, hogy a baloldali, szocialista mozgalmak térhódítása elleni kimondatlan és áttételes fellépésnek is szerepe lehetett monográfiájának elké- szültében.)

Vitathatatlan költői zsenialitása és költészettörténeti jelentősége mellett személyiségével valahogy nem illett fog- lalkozni igazán őszintén. Aki ilyesmit kísérelt meg, mint Barta János, annak nemigen volt visszhangja. Terjedelmes karakterológiai értekezésének pedig nem csekély mentalitástörténeti hozadéka van: „A világmegváltó, önmagát áldozatul odadobni akaró emberszeretet az, amely a szabadság- és függetlenségvágyhoz kap- csolódva, nem kicsinyes-humánus napi céloknál lehorgonyozva, a vágy, a sóvár- gás és a gyűlölet monumentális magas- ságát éri el. Mégis van, szükségképpen, ebben a lángolásban valami korlátozódás: kompromisszumot nem ismer, de idegen életformák és ideológiák iránt sincs benne megértés; mint láttuk, a kíméletlen- ségig is eljuthat; az egész emberiségnek van elkötelezve, de egyes embereket dur-ván meg tud sérteni. Szociális érzékének

csak nagy távlati vannak.” (*Géniusok találkozása: Petőfi és Arany barátsága* = Uő, *Klasszikusok nyomában*, Bp., Akadémiai, 1976, 150.) A Petőfi-kultusz tehát másfél-száz éve nem enged teljesen szabad teret a vizsgálódásnak, s ebben a tekintetben is újat hozó és rokonszenves vállalkozás a *Ki vagyok én? Nem mondom meg...* Sok szempontból, de mégis mindig az egész életművet szem előtt tartva mondanak újat a tanulmányok, mindenféle tiltás vagy támogatás bénító erőitől mentesen.

A közéleti gondolkodó (és versíró) Petőfi ügyében talán nem is lehet egy-egy rövid tanulmány formájában tovább lépni. Éppen ezért csak dicsérni lehet a szerzők mértéktartását, akik a tények és összefüggések szintjéről nem merészkednek a feltevések, ötletek világába. Például a *Coriolanus*-fordítással foglalkozó tanulmányban szerepel királyellenes megnyilatkozásaival kapcsolatban egy keveset idézett Petőfi-szöveg is: „Azonban a monarchiának van még jövője nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá, ezért nem kiáltottam ki a respublikát, nem lázítottam (mint rám fogják), csak megpendítettem az eszmét, hogy szokjunk hozzá” (71). Nem tudni persze, hogy mely okból vélte így Petőfi ezen alkalommal, hogy a monarchiára mégis szükség van. Talán eljutottak hozzá olyan aggodalmak (amilyeneket Kemény is csak később, közvetett formában fogalmazott meg), hogy azért vagyunk kénytelenek ragaszkodni a Habsburg-házhoz, mert a törvényes király mindig is biztosíthatja az ország területi integritását. Ugyanis a szerb, román fegyveres felkelés csak kevéssel később bizonyította egyértelműen, hogy az önálló Magyarországgal a nemzetiségek nem békélnek meg, tehát külső támogatás (egy nagy európai háború) esetén Ma-

gyarország darabjaira hullhat szét. Vajon megértette-e Petőfi ezt a fenyegetettséget, s számolt-e egyáltalán a magyarországi nemzetiségek sérelmeivel? Vagy mint túlbuzgó (részben) asszimilált, erről csak nyers elutasítással tudott szólni, netán a gyűlölet és a lenézés hangján, mint az *Élet vagy halál!*-ban.

A kötet tanulmányainak módszertana üdítően pragmatikus, célravezető. Nem valamely elméleti iskola klasszikusainak sűrű idézése nyújt számukra biztonságot, hanem konkrét, izgalmas, fontos kérdésekre keresik a választ az érvelés lehető objektivitásával. A tények feltárása és értelmezése minden esetben szerfölött lényeges dilemmához kapcsolódik a kötet első, *Kontextusok és problémák* című részében. A másodikban (*A Petőfi-életmű értelmezésének újabb lehetőségei*) kivétel nélkül nehéz feladatot tűznek maguk elő a jeles tudósok. Vagy azzal, hogy máig sem tisztázott értékű mű analízisébe fognak, vagy azzal, hogy véglegesnek tekintett értelmezésekhez szólnak hozzá. Szó sincs a klasszikus pozitívizmushoz való kritikátlan visszatérésről, de szó van – szerencsénkre! – különböző tudománytalan dogmáktól (például: „a szerző meghalt”) való megszabadulásról. A nagyszabású megújulások legtöbb esetben a korábbi tradíció valamely eleméhez kapcsolódva tesznek szert szilárd alapelvekre. Lehet, hogy e kötet szerzői is sok mindent örököltek a pozitívizmus anyaghűségétől és tudományos igényességétől, de ettől függetlenül, vagy éppen ezért „észjárásuk” bátor, originális és széles perspektívájú marad.

Rajnai Edit tanulmányának („*A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák*”: *Petőfi, a színész*) nemcsak azt köszönhetjük, hogy minden korábbinál precízebben és kommentáltabban kíséri végig a színész

Petőfi sorsának alakulását, hanem szóba hoz keveset emlegetett epizódokat is. Idézi például Orlai Petrich Somát, aki Petőfi szereplését a selmecbányai önképzőkörben imígyen örökíti meg: „hosszúra nyúlt képpel, magából egy kiéhezett tót diákot alakítva, állt ki a középre és érzelő hangon, tótos dialektussal elszavalta Vörösmarty Szózatát. Elejétől végig kacagás kísérte s elnökünk, Tarczy nem kevésbé mulatságosnak találta, mint mi.” (31.) Rajnai Edit nem értelmezi tovább a jelenetet – e tanulmány keretei ezt nem is nagyon engednék meg –, a 20. (sőt a 21.) századi olvasóban azonban balsejtelmeket ébreszt a jelenet. A 19. század közepén csak a magas intellektuális és erkölcsi színvonalú gondolkodók (Széchenyi, Kemény, Deák) számoltak a nemzetiségek ellen irányuló lenéző, csúfondáros magatartás végzetes következményeivel. A diák Petőfinek meg sem fordulhatott a fejében, hogy produkciója rosszul eshet anyanyelvéhez ragaszkodó és nemzeti hovatartozását vállaló szlovák iskolatársainak. Politikusok (például Tisza István) is majd csak a 20. század első éveiben figyelmeztetnek arra, hogy a látszólag jelentéktelen, „modorbeli” kilengés, a nemzeti kisebbségek alábecsülő „leszólása” a szlovákokban és a románokban olyan magyargyűlölethez vezet, ami Európa-szerte rossz hírbe keveri, elszigeteli a magyarságot, s előbb-utóbb agresszív területi követelésekhez, akkor már nyíltan megfogalmazott elszakadási törekvésekhez vezet.

Kerényi Ferenc posztumusz tanulmánya (*Egy régi konfliktus, némileg új megvilágításban: Császár Ferenc – Petőfi Sándor*) minden eddiginél világosabban és tárgyyszerűbben kíséri végig a két költő kapcsolatának történetét, úgy azonban (s ez sem csekély újdonság!), hogy rámutat: a vi-

szony elmérgesedésében Petőfi rovására is lehet írni ezt-azt. Megírta például *Császár Ferenc ő nagysága* című versét, amelyben „az indulat nagyságát jól mutatja, hogy a kunyhóból jöttek romantikus poétája olyat tett, amelyet máskor soha: Császár Ferenc alacsony származásán gúnyolódott...” (53). Paraizs Júlia (*A többes szerzőség poétikája: Petőfi Coriolanus-fordítása*) is többször tárgyalt témát vesz elő új megközelítésben („többes szerzőség”), hitelesen végigkísérve a „hazaárulás vádjának” és a „korlátatlanság poétikájának” szempontjait. Gyimesi Emese szintén kényes kérdést feszeget (*„Iparlovagok” Szendrey Júlia életműve körül: Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációinak kontextusai*), hiszen a 19. századi és későbbi, inkább érzelmi, mint elfogulatlan Szendrey Júlia-kultusz is alighanem felülvizsgálandó. (Ennek legszókimondóbb, de eléggé visszhangtalan kezdeményezője Arany volt *A honvéd özvegyével* – a költő nem merete közzétenni, csak halála után jelent meg.) Ami szakmai oldalról figyelemre méltó, az a médiatörténeti újdonság: a közönség kíváncsiságának kielégítése a magánélet feltárása által (111).

A kötet legterjedelmesebb, majdnem kisonográfia méretű tanulmánya a Hermann Róberté (*Goromba tábornokok – goromba költő: A Bem–Vécsey- és a Klapka-Petőfi-affér*). Ebben szó esik az 1849 tavaszi bánági hadjáratról, melynek során Bem és Vécsey konfliktusa oda vezet, hogy Bem egy Vécseyt támadó (Hermann szerint igen éles hangvételű és „gyakorlatilag velejéig igazságtalan”) jelentést ír Kossuthnak, majd a kolozsvári Honvéd hasábjain közzé is teszi, s ezzel megengedhetlen módon túllépi hatáskörét. Kossuth békítő szándékú ötlete volt, hogy a hibát egyik felelőtlen könnyelműségű beosztottjára,

esetleg a szöveget magyarra fordító Petőfire hárítsa át. Az ügyben Debrecenben megjelenő Petőfit mind Kossuth, mind Klapka hidegen és elutasítóan fogadja, s az elmérgesedő ügyet majd (a Petőfit szintén fogadó és sokra tartó) Görgey simítja el, tisztí rangjáról való lemondását is elfogadva. A dolgozat kitűnő, érdekesítő olvasmány. Szigorúan ragaszkodik a tényekhez, Petőfi viselkedésének szépítés nélküli történetét adja. (Mondanunk sem kell, hogy a marxista koncepció ez ügyben is az internacionalista, forradalmár Bemet idealizálta.)

Chikány Judit tanulmányának (*Ponyvavariációk Petőfire*) kezdő mondata akár könyvismertetésünk mottójául szolgálhatna: „Petőfi Sándor életműve az utóbbi évtizedekben újabb és újabb megvilágításba kerül, s megkérdőjeleződnek, fellazulnak az erőszakos kanonizációs eljárásoknak és kultuszteremtésnek köszönhető olvasatok, értelmezések” (188). Az „új olvasatok” közül ő azt a feladatot vállalja, hogy a *János vitéz*, a *Szerelmem átka* és a *Szilaj Pista* ponyvairodalmi szövegvariánsait vizsgálja. A népköltészet és a műköltészet pólusai közötti átmeneti, közköltészeti „szöveg-létmód” ugyanis az életmű újragondolásához járul hozzá. Feltárja – ennek jegyében – a Petőfi-művekre ható ponyvairodalmat, másrészt Petőfi-szövegek hatását „ponyva”-történetekre. Ezzel rokon Csörsz Rumen István munkája: *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet*. E kapcsolat jellegének, szakaszainak jellemzésével (és sok más egyébvel) mond újat. Rámutat például arra a paradoxonra, hogy a „közköltészeties vagy népdalszerű hang épp azért hiányzik a legkorábbi Petőfi-művek többségéből, mivel költőnk [...] kifejezetten kerüli e stílusréteget, azzal együtt, hogy észrevétlenül mégis sokat tanul belőle” (211).

Teljesen egyedi, s témájával az irodalmi múzeum ihletét is megörökítő téma Adrovitz Annáé: *Arcpoetica (Petőfi Sándor életében készült ábrázolásai a nyilvánosság és a magánélet tükrében)*. A költői önmeghatározás és vizuális önmegjelenítés kapcsolatáról szóló értekezés nemcsak a festmények és a dagerrotípa viszonyára, hanem Petőfi igényeire és „PR” ambícióira is rávilágít. Kalla Zsuzsa (*Klasszmagyar: Irodalomtörténet-írás és irodalmi muzeológia*) az irodalomtörténet és a kiállítás módszertani lehetőségeinek kapcsolatáról, illetve különbözőségéről szól nagy hozzáértéssel. S végig is kíséri például az öltözet és a megjelenés vizsgálatával, hogy miképpen vált Petőfi „egy vagyontalan, nem nemesi származású, lezárt iskolai végzettséggel nem rendelkező fiatalemberből rövid idő alatt a pesti és magyar szellemi élet egyik elismert figurájává” (269).

A műelemzéseket tartalmazó második rész élén Margócsy István írása áll: *A szerelem országa (Petőfi Sándor szerelmi költészetéről)*. Az evidensnek látszó állítások megkérdőjelezése ezúttal arra az (egyéb-ként szerfölött jogos) kérdésre ösztönzi: mit veszítettünk azzal, hogy a boldog házasság időben visszafelé meghosszabbított képzeivel mintegy teleologikus fejlődésrendet láttunk bele abba, ami teljességgel hiányzik megelőző szerelmi lírájából? Minden bekezdésben izgalmas és pontos, amit mond. Szilágyi Márton *A hóhér költéről* szólva (*A bosszú műve*) elkerüli a teljes elutasítás és az erőltetett értéktulajdonítás szélsőségeit. Méltányolja azt, amit lehet: a metaforizált nyelvet, a túlvilág és más távlatok vizionárius érzékeltetését, az egyik szereplő, Hiripi Gvadányi-idézetekben testet öltő intertextuális kettős hangzatait, valamint egyfajta látens parodisztikusságot. Az utóbbit egyébként

nehéz bizonyítani, ahogy Vajda János *Alfréd regénye* pusztulás-pusztítás víziójában sem tisztázható, hogy átmege-önparódiába. Ugyanis az ilyen (csekély önkontrollal alkotó) költők esetében nem könnyű az izlésbotlást az önparódiától megkülönböztetni, bár szertelenségük és lázas alkotásmódjuk ezek „összetapadását” sem zárja ki.

Vaderna Gábor *Megállék a kanyargó Tiszánál* című *A Tisza*-elemzése mintha (a kötet némely más darabjával egyetemben) szaktudományunk egy „elméletcentrikus” szakasza utáni állapotát tükrözné. (Ne essek félreértés: Horváth Jánostól Németh G. Béláig sokaknak volt teoretikus hajlama és eredményessége, de nem a referálás, hanem az alkalmazás szintjén.) Mer természetes módon szövegértő és szövegmagyarázó lenni, nem érzi szükségét, hogy interpretációs manővereit nyelvfilozófiai okfejtések mérlegére tegye. Invenciózusan és pontosan lát és magyaráz mindent, eddig rejtve maradt értékeket fedezve fel. T. Szabó Levente váratlanul (és páratlanul) széles, szinte évszázados perspektíva felvázolására talál alkalmat a *Vas-úton* elemzésével (*A Vas-úton: Az utazás mint látásmód és poétika*). A mozgás új fajtájának a révén a személyiség átlényegül ebben a versben – bizonyítja szerzőnk – az utazás pedig felszabadító látásmódként a poétikai (sőt a politikai) szabadság jelképévé nő. Ha szóba kerülne Whitman nevezetése verse, *A téli mozdony*, illusztrálhatná a két költő eltérő mozgás- és technikaélményét. Petőfi verszárlata meglehetősen didaktikus, *A téli mozdony* viszont a „közlekedés forradalmát”, a jövő extázisát (az emberek és világok közötti távolság legyőzését) a systerző, rohanó, szikrát hányó, gőzt súvító gigantikus „szörnyeteg” víziójával közvetíti.

Borbély Szilárd, viszonylag csekély figyelmet szentelve az elemzendő versnek (*Itt benn vagyok a férfikor nyarában*), lényegében egy megírható Petőfi-monográfia gondolati „cölöpeire” koncentrál. *A Férfikor és forradalom* (*Az ismétlés poétikája*) címet viselő dolgozat az ismert kategóriákat (politikai költészet, forradalom, „Ember és kiskun” stb.) igyekszik ha nem is újraértelmezni, de újrafogalmazni. Megkapó az utolsó alfejezet címe: *Végül egy feltevés*. Ennek alaptézise: Petőfi egyszeri és megismételhetetlen költői kísérlete az élet dalok általi, dallá történő átlényegítése a versszöveg kódjainak folyamatos megújítását követelte meg (383). Arra gondol – idézi is –, amit Margócsy radikális poétikai diverzitásnak nevez, s a megdöbbenő mégis az, hogy kiinduló pontja egybecseng azzal, amit Gyulai már néhány évvel Petőfi halála után a közép-pontba állított, aminek alapján Illyés élet-események és versek egybeesésére alapítva Petőfi-életrajzot írt, hogy ti. legtöbb élethelyzetét, a legbanálisabtból (*Anyám tyúkja*) a legfennköltebbig (*Szeptember végén*), nyomban költői remeklés szintjén formálja verssé. Gerold László (*Nemzeti vagy vers? Petőfi Sándor: Nemzeti dal*) a költemény keletkezésével és utóéletével foglalkozik. A legújabb, adott esetben költői reflexió számbavételét sem mellőzi. (Olyan, a slam poetry modorában alkotó fiatal is említ, aki az internetfüggőség, a *Való világ*-szerű sorozatok és hasonlók ellen Petőfivel tiltakozik.)

Végül egy feltevés – idéztük Borbély Szilárd tanulmányának kurta utolsó fejezetét. Magunk is egy feltevessel zárjuk gondolatmenetünket. Borbély Szilárd tettele: „Petőfi nem *valami ellen* lázadt [Borbély Szilárd kiemelése], hanem egész kora ellen, ami kényszer és korlátozás. Ez már

nem politikai célkitűzés, csupán költői törekvésként lehet elgondolni.” (371.) Eszerint Petőfi költészete nem a közélet, hanem a temperamentum terepén közelítendő meg. Üdvös törekvés, csak hogy arról sem feledkezhetünk meg, hogy Berzsenyi, Vörösmarty, mások költészete sem fogható meg közéleti-politikai fogalmak mellőzésével. Mindenesetre: a tárgyalt kötet tanulmányai jelentékeny mértékben képesek kijelölni és elvégezni lehetséges feladatokat, megszabadulva mindenféle beidegződéstől. S ha e sorok írója is gyakrabban emelt ki negatívumokat, ellentmondásokat Petőfivel kapcsolatban, azt sem indokolhatja más, csak az, hogy az erőszakos, egyértelműen

pozitívvá retusáló kanonizáció sajnálatos érdektelenséghez vezetett, s új és életképes koncepció csakis minden kérdés újragondolása révén alakítható ki. A *Ki vagyok én? Nem mondom meg...* érdeme, hogy mindenkinek merész és érték fogékony újra értelmezésre bátorít, mert néha a legveszélyesebb (a művészi nagyságot „legsikeresebben” homályba borító) kultusz az, amely az önálló, sőt „tiszteletlen” kérdéseket távol tartva okoz károkat.

Imre László

professor emeritus, Debreceni Egyetem,
az MTA rendes tagja

Kollarits Krisztina: „Csak szétszórt őrszemek vagyunk...”

Tanulmányok a Napkeletről

Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2014, 259 l.

Kollarits Krisztina kötete hiánypótló vállalkozás, hiszen a két világháború közötti konzervatív irodalom ikonikus orgánumának számító folyóiratról nemcsak nagyobb ívű kutatás, de tanulmány is alig-alig jelent meg. Kivétel ez alól Tóth-Barbalics Veronika szintetizálás igényével írott két tanulmánya (*A Napkelet megalapítása*, MKsz, 120[2004], 238–256; Uő, *Konzervatív folyóirat a középsztálynak*, Kommentár, 2010/1, 40–52), vagy éppen a Kollarits Krisztina által írt szövegek (pl. *Írónők a Napkelet körül*, Magyar Napló, 2012/7, 13–22). A két világháború közötti sajtó történetének kutatása összességében is eléggé mellőzött területnek számított a közelmúltig. A Napkelet sorsa magyarázza is ezt a tény: a lap

a második világháborút követően indexen volt, csak külön engedéllyel volt kutatható. Újabbán éppen a Nyugat alapításának 100. évfordulóját ünneplő konferenciák és tanulmányok irányították rá a figyelmet e terület kutatásának fontosságára: az eredetileg folyóiratnak szánt két antológia (*A Holnap* [1908–1909]), Németh László *Tanúja* vagy a *Protestáns Szemle* – csupán néhány példát kiragadva – is az érdeklődés előterébe került. S természetesen a Napkelet fontosságára – mely megjelenésének időszakában magától értetődő volt – a Tormay Cécile halála 75. évfordulója kapcsán rendezett három emlékkonferencia is felhívta a figyelmet. Közismert, s a kötet szerzője is idézi, hogy a lap megszűnte alkalmából

Schöpflin Aladár irodalomtörténeti szintézisében (*A magyar irodalom története a XX. században*) mutatott rá a lap egykori etikai törekvéseire, szervezői és ízlésformáló szerepére, ugyanakkor az elfogulatlanságáról is híres kritikus irodalomtörténeti helyét tekintve a Nyugat mellé helyezte. A Nyugatról emlékezők szinte kivétel nélkül szólnak a Napkeletről is, mely „a Nyugat előszobája” volt – hogy Rónay György szavait idézzük. S hogy mennyire nem csupán mint előszoba fontos ez a lap, azt e kötet is bizonyítja.

A könyvben helyet kapó nyolc hosszabb tanulmány egy-egy részproblémát gondol végig. A nyitó fejezet (*Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájának egy elfelejtett fejezete: a Napkelet megalapítása*) az 1923 januárjában indult folyóirat születésének előzményeit és közegét összegzi, beleértve az elveszített háborút és a Tanácsköztársaság bukását követő lassú konszolidációt, illetve a Klebelsberg Kuno által a húszas évek elején foganatosított kulturális újításokat (Collegicum Hungaricum, Magyar Országos Gyűjteményegyetem, oktatási reformok, „Történelmi Magyarország” egyesületek). Ez a felvezetés jó kultúrtörténeti háttérrel képez a „Történelmi Magyarország” akció keretében működő egyesületek egyike, a Magyar Irodalmi Társaság tevékenységének bemutatására. A társaság elnöke, gróf Zichy Rafaele és alelnökei, gróf Klebelsberg Kuno és Pauler Ákos szorgalmazták (előbb még a Magyar Élet munkacímmel elgondolt) Napkelet létrehozását. A tanulmány a társaság lapalapítási terveit, a támogatói bázis megteremtését célzó intézkedéseket, valamint a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségével való viszonyát vizsgálja forrásokra (naplóbejegyzésekre, levelekre) támaszkodva, kiegészítve a Napkelet

példányszámainak alakulást a korabeli lapok, pl. a Nyugat adataival összevetve.

A kötet második tanulmánya (*A Nyugat bevezetetlen bástyája: Vonások és taszítások*), mely talán a könyv legfajsúlyosabb írása, egy nagyon összetett problémakört gondolt át: azt ugyanis, miért nem sikerült több kísérlet ellenére sem a lap főszerkesztőjének, Tormay Cécile-nek Babitsot a Napkelet körébe vonni. Tágabb horizonton átgondolja a Nyugat és a Napkelet szellemiségét, kapcsolatát, a lapok közötti átjárhatóságot, illetve azt a törekvést is, mely mindvégig jellemezte a szerkesztőnőt, hogy ti. a beérkezett tudósok mellett a már közismert írókat – Kosztolányit, Schöpflin Aladárt, Tóth Árpádot – több ízben próbálta megnyerni a lapnak. A hívást köztudottan Schöpflin és Kosztolányi is elhárította, illetve diszkréten kitért előle. Babits, noha a Nyugattal való kapcsolata több ízben válságközeli állapotba jutott, Tormayval pedig több formális és baráti találkozásra is sor került, a közös barát és a mindkét lap számára dolgozó Rédey Tivadar ösztönzése ellenére sem élt a szerkesztőnő invitálásával. E probléma a húszas évek eleji és végi megkeresés történetének elbeszélésén túl a két lap alkotói és olvasói bázisát is feltérképezi, a döntés valós okait kutatva.

A harmadik írás (*A Napkelet mint a keresztény-nemzeti középosztály folyóirata: Olvasók és munkatársak az 1920-as években*) a lap első évtizedének történetét tekinti át: alakulástörténetét, szerkesztéspolitikáját, s olvasásszociológiai szempontrendszerre is tekintettel az olvasóbázist és az alkotók csoportjait is elemzi. Kollarits Krisztina külön alfejezetet szentel a Napkelet első számának, azon belül is a programadó párbeszéd-struktúrájú írásnak (*Séta a szentmihályi parkban*).

Nemcsak azért volt erre célszerű kitérni, mert az irodalmi orgánumokat feldolgozó, szintetizáló sajtótörténeti munkák bevett tárgyalásmódja a nyitószám vizsgálata (pl. a Nyugat első számáról is több írás született), hanem azért is, mivel a párbeszéd allegorikus alakjai révén a lap fő támaszainak, Klebelsberg Kunónak, Zichy Rafaelnének, Pauler Ákosnak és Tormay Cécile-nek a szerepe és ars poeticája is kitapinthatóvá válik így. Az első szám másik programadó cikke, az *Új közízlés felé* Horváth Jánosnak, a kritikai rovat szerkesztőjének munkája. Horváth szerkesztői terveinek és törekvéseinek origója ezen írás, melyből kiindulva az *Elvek és művek* című kritikai rovatot valamint a lap egészének szellemiségét is megismerhetjük, miként a tudós alkotói portréját is. A tanulmányban szóba hozott, a Magyar Irodalmi Társaság által 1927-ben közzétett *Napkelet Lexikona* és az 1923 és 1927 között megjelenő *Napkelet Könyvtára* vizsgálatára célszerű volna újabb tanulmányt szentelni.

A kötet következő két tanulmányának témái már a 2013-as Tormay Cécile-konferenciák előadásában is szóba kerültek éppen Kollarits Krisztina, valamint Filep Tamás Gusztáv előadásai jóvoltából. A kötetbeli írás, *Az Erdélyi írók a Napkeletben* arra hívja fel a figyelmet, hogy a folyóirat úttörő szerepet vállalt az első világháborút követően elcsatolt területeken élő írók, költők alkotásainak megjelentetésében. A tanulmány a Napkelet két erdélyi lappal, az *Ellenzékkel* és a Pásztor-túzzal való munkakapcsolatát vizsgálja behatóbban, az előbbinél Kuncz Aladár, Makkai Sándor és Áprily Lajos szerepére tekintve, az utóbbi esetében Reményik Sándor szervezői és közvetítő szerepét taglalva. A határokon (kölcönösen)

átívelő publikálás példát teremtett, hamarosan a Nyugat is közölte az elcsatolt területeken élő írók műveit.

A *Nyugat második nemzedéke a Napkeletben* című írás azt – a szakirodalomban sokszor tévesen megjelenő állítást – cáfolja, miszerint a két folyóirat között nem volt átjárhatóság. Kollarits állítása szerint ezt a tévhitet a Nyugat első nemzedékének a Napkelettel való távolmaradása is táplálhatta. Mint elemzése mutatják, a húszas években a mindkét lap számára dolgozó Rédey Tivadar, Szerb Antal, Németh László, Szentkuthy Miklós példája azonban rácafol erre. Babits és Móricz főszerkesztősége idején Móricz nemzeti koncentráció programja természetesen a Napkelet és főként annak határon kívülről dolgozó alkotói számára is teret kívánt engedni. A tanulmány érdekes tekintése a korszak bulvárlapjaira a két lap között mesterségesen szított ellentét és a Móricz által is ösztönzött világnézeti közeledés kigúnyolásának bemutatása, mely az ellentét sztereotípiáját a szélesebb közönséghez eljuttathatta.

Két olyan írás is helyet kap a könyvben, mely a két világháború közötti női alkotók esélyeit latolgatja az irodalomban. A *Szerkesztői metaforák – egy nő a Napkelet élén: Tormay Cécile szerkesztői portréja* című írás Tormay írói és szerkesztői portréját vázolja fel nőtörténeti keretben. A tanulmány számos eleme már Kollarits Krisztina Tormay-monográfiájában (*Egy bújdosó írónő – Tormay Cécile*, Vasszilvagy, Magyar Nyugat, 2010) is olvasható. Ezúttal Tormay Cécile kiterjedt kapcsolati hálóját, a nőszervezetekhez és a feministákhoz való viszonyulását, a szerkesztői munka folyamán is tetten érhető női identitás működtetését vizsgálta. Lényegében e problematika folytatása az *Írónők*

a *Napkelet* körül, a kötet hetedik tanulmánya, mely a folyóirat női munkatársakkal szembeni szerkesztéspolitikát tekinti át két szélsőséges példát, Ritoók Emma és Szabó Mária Napkelethez való viszonyulására tekintve. Ritoók Emma – akit Tormayhoz családi szálak is kötötték – a *Napkelet* indulásakor már sikeres író volt, regénye, az *Egyenes úton – egyedül* az Új Idők regénypályázatának nyertese volt, s az író hazai és külföldi egyetemi tanulmányokat követően *Arany János elmélete az eposzról* címmel doktorált. Ritoók azonban hosszú ideig nem publikált a *Napkelet*ben, csupán a harmincas években jelent meg néhány írása a lapban. Kollarits Krisztina tanulmánya e távolmaradás okainak összegzésével mutatja be az Ritoók Emma életpályáját, kitekintve a Vasárnapi Körhöz fűződő kapcsolataira, s a két író kimondatlan szakmai rivalizálására is, melynek a háttérben a MANSZ és a *Napkelet* állt. Szabó Mária a *Napkelet*ben rendszeresen publikáló nők közé tartozott, aki szintén már önálló kötetes szerzőként került kapcsolatba Reményik Sándor jóvoltából a szerkesztővel. A korszakban ismertté azonban Tormaynak és lapjának köszönhetően lett. Szabó Mária életútjának áttekintése, a munkakapcsolatuk állomásainak bemutatása révén Tormay szerkesztési módszereiről is árnyaltabb képet kaphatunk.

Végezetül a kötet záró tanulmánya (A *Napkelet megújulása a 30-as években Németh Antal és Kállay Miklós szerkesztősége idején*) a folyóirat utolsó évtizedét vizsgálja a hagyomány és újítás keresztmetszetében. Hatástörténet tekintetében a legfontosabb időszak a főként a Németh Antal segédszerkesztőségével egybevágó korszak, melyet azonban a kutatás végképp elhanyagolt. Németh Antal – aki Babits

és a Nyugat felé is nagyrészt sikertelenül nyitott – 1928-tól, berlini egyetemi ösztöndíjasként kezdett a *Napkelet*ben publikálni, s 1933-tól Hartmann (Keményfy) Jánost váltotta a segédszerkesztői posztton. Az ő kapcsolati hálójának és modernizáló tevékenységének köszönhetően új munkatársak (pl. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai) jelennek meg a folyóiratban. Az általa létrehívott rovatok, pl. a *Gépművészet*, mely az új műfajok, a film és a rádió fontos alkotásairól, eseményeiről tájékoztatnak, az új műfajok közvetítésében, elfogadtatásában úttörő szerepet vállaltak. Ugyanebben a korszakban kezdett publikálni a folyóiratban a tudósok közül Joó Tibor és Hamvas Béla, miként a szépirok közül Szabó Zoltán, Rónay György és Ottlik Géza. Németh a közönséggel való kapcsolattartásra is hangsúlyt fordított: felolvasó martinékat szervezett, közelebb hozva ezzel a laphoz annak közönségét. Németh Antal 1935-ben egyetemi katedrát, 1936-ban a Nemzeti Színház igazgatói székét kapta meg, a *Napkelet*től távozván Kállay Miklós veszi át helyét, aki megtartván a lap írói gárdáját egy ideig még megőrzi a lap színvonalát, mely Tormay halálát követően még három évig, 1940-ig élt. A Magyar Irodalmi Társaság ekkor átadja a lapengedélyt az Athenaeumnak, aki helyette *Híd* címmel indított folyóiratot.

Kollarits Krisztina főként forráskutatáson alapuló kötete jelentős jegyzetapparátust mozgat. Gyakran kiadatlan memoárok, levelezések, egyesületi iratok, aprónyomtatványok egyaránt hivatkozási alapul szolgálnak megfontolásaihoz a *Napkelet* körül megfordult alkotókról szóló írások mellett. Éppen ezért több, a szakirodalomban visszatérő, de kellőképpen nem alátámasztott, kifejtetlen állítást tisztáz

vagy éppen cáfol meg forráshivatkozások továbbgondolásával. Az előbbire jó példa a lap címadása. Visszatérő közhely, hogy a Napkelet indulásakor – miként a címválasztás is mutatja – a Nyugat ellenlapja kívánt lenni. Ezt támasztja alá az alapítók levelezésén túl a már hivatkozott, a Napkelet kiadását szorgalmazó „Történelmi Magyarország” akció nyomtatott felhívás is, melyben szövegszerűen jelenik meg e cél. Eszerint: „[...] szükségesnek mutatkozik egy szépirodalmi és kritikai revue előkészítése, mely irodalmi téren felvenné a küzdelmet a Nyugattal a magyar lélek irányításáért” (*Tájékoztató: A történelmi nemzeti részéről tervezett nemzeti akcióról, annak szervezéséről és az adakozás módjáról*). S Kollarits cáfolja többek között azt a Gyergyai Albert által a szakirodalomba bekerült gondolatot, mely szerint Klebelsberg Babitsot egyetemi katedráért cserébe a Napkelethez óhajtotta volna hívni. A szerkesztő kéziratot levelezését és programterveinek áttekintését követően azt is cáfolja, hogy Tormay a harmincas évek végén már nem szólt be a Napkelet szerkesztésébe.

Célszerű volna ugyanakkor a harmincas évek további tanulmányozása, a Németh Antal segédszerkesztőségét megelőző Hartmann(–Keményfy)-korszak és a folyóirat utolsó pár évének, illetve a Kállay Miklós vezette lap részletezőbb vizsgálata. Mindkét szerkesztő tudósként, íróként, publicistaként is rendkívül érdekes, életpályájuk azonban alig feldolgozott. Vagy éppen Rédey Tivadar tevékenységét összegezni, mely a lap periódusaitól független, állandó jelenlét eredménye. Ezek nem hiányai a kötetnek, sokkal inkább egy – reményeink szerint készülő – monográfia lehetséges kiegészítő irányvonala. Hiszen a Kollarits Krisztina által címmel kiemelt, a *Séta a szentmihályi parkban* című programbeszédéből származó idézet szerint is éppen ezek a szerkesztők, szerzők estek ki méltatlanul az emlékezetből, a „szegény, magányos őrszemek, akiket a vártán lassan befúj a hó”.

Rózsafalvi Zsuzsanna

tudományos munkatárs,

Országos Széchényi Könyvtár